

ANTOLOGIA POEZJI JIDYSZ W POWOWENNEJ POLSCE

NIE NAD RZEKAMI BABILONU

נישט ביי די טייכן פון
בבל

נישטט ביי די טייכן פֿון בבל

NIE NAD RZEKAMI BABILONU

Serdecznie podziękowania za wyrażenie zgody na publikację tekstów literackich zechcą przyjąć: Mojsze Szklar, Irene Kupferszmidt, Ita Segal, Iwona Słucka, Elżbieta Ficowska, Menachem (Michael) Fox, Marek Kanter, Tomasz Lec, Zvi Mann oraz Leon Sfard.

The Author and the Publishing House would like to thank the poet Moshe Shklar and all the copyright owners: Irene Kupferszmidt, Ita Segal, Iwona Słucka, Elżbieta Ficowska, Menachem (Michael) Fox, Marek Kanter, Tomasz Lec, Zvi Mann, and Leon Sfard, who have agreed to the publication of the selected poems, thereby making this anthology possible.

נישט ביי די טייכן פֿון בבל

אַנטאָלאָגיע פֿון דער ייִדישער פּאָעזיע אין נאָכמלחמהדיקן פּוילן

NIE NAD RZEKAMI BABILONU

Antologia poezji jidysz w powojennej Polsce

Przekład, redakcja oraz słowo wstępne

Translated and Edited with an Introduction by

Magdalena Ruta

W antologii wykorzystano pojedyncze wiersze w przekładzie Jadwigi Adler, Zygmunta Braude, Samuela Dykmana, Jerzego Ficowskiego, Kazimierza Koszutskiego, Stanisława J. Leca, Horacego Safrina i Arnolda Słuckiego

Selected poems presented in this anthology were translated into Polish by: Jadwiga Adler, Zygmunt Braude, Samuel Dykman, Jerzy Ficowski, Kazimierz Koszutski, Stanisław J. Lec, Horacy Safrin and Arnold Słucki

Książka dofinansowana przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego

ISBN 978-83-7638-192-3

<https://doi.org/10.12797/9788376381923>

KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel./faks: 012 431-27-43, 012 663-11-67

e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa: www.akademicka.pl

עס זענען די יארן געוועזן
ווי טרעפ בלויז
צום שלאכט-הויז
פֿון אונדזער געקוילעטער עדה.
און יעדע פֿאַר זיך אַן עקדה
צו גאָט –
דעם אכזריותדיק-בייז
וואָס ווייסט נישט פֿון גנאָד
און רחמנות
און שוואַכקייט פֿון הערצער פֿאַראַכט.

צו אים מיינע טעג
אין וואָגל פֿון ענדלאָזן וועג
כ'האַב ווי רינדער געבראַכט
פֿאַר קרבנות.

ער האָט זיי געשלונגען
מיט גיריקייט שטומער
אַן האַרץ און געוויסן
ווי כ'וואָלט נאָר אים זיי געקומען.
און שפעטער
אויף איינציקע בלעטער
מיין לעבן צעריסן.

Lata te
Jak schody
Wiodły do rzeźni
Nasz naród skazany na śmierć.
A każdy rok z osobna był jak ofiara
Izaaka

Złożona Bogu –
Okrutnemu
Który nie zna łaski
Ani litości
I gardzi słabością serc.

Dni moje
Jak woły ofiarne
Jemu oddałem
W tułaczce bez końca.

Połknął je
Z niemą żądzą
Bez serca i sumienia
Jakby należały się tylko jemu.
A później
Na pojedyncze kartki
Porozrywał moje życie.

אינהאלט

Slowo wstępne XV
Introduction XXXIII

אן יידן

שפוך חמתך!

חיים לייב פוקס, געבעט אין 1942	6
בינם העלער, מערער מעש דערלאנג, אַרקעסטער!	8
רייזל זשיכלינסקי, גאָט האָט באַהאַלטן זיין פנים	10
הדסה רובין, נחמו...	12
רייזל זשיכלינסקי, פֿון אַ וואַלקן	14
אַברהם זאָק, שפּוך חמתך!	16
בינם העלער, חרובֿ	18
יצחק יאנאסאָוויטש, אַ שניי	24
בינם העלער, הַבְּדֵלָה	28
אַברהם זאָק, נקמה!	32
חיים לייב פֿוקס, מײַן קינד	36
אַברהם זאָק, אל מלא רחמים...	42
מענדל מאַן, מײַן תפילה	44

עס ריידן די ציגל...

בינם העלער, אָן יידן	48
לייב אַליצקי, שבת-ליכט אין פוילן	52
הדסה רובין, אַ תפילה צו זיך	54
אַברהם זאָק, עס ריידן די ציגל...	56
ישעיה שפיגל, איך קני פֿאַר דיר	58
רייזל זשיכלינסקי, לידער פֿון מײַן היים	62
נחום באָמזע, פֿרילינג	68
פּלטיאל ציבולסקי, חשבון	72
ישעיה שפיגל, טויטן-זינגער	74
ישעיה שפיגל, געזעגענונג. (דראַמאַטישע פּאַעמע)	76
פסח בינעצקי, איך גלויב...	88

עס האָט די צייט זיך אָפּגעשטעלט...

יעקב זאָנשנין, * * *	94
הדסה רובין, אַ וויגליד	98
דוד ספֿאַרד, עס האָט די צייט זיך אָפּגעשטעלט...	102
יעקב זאָנשנין, געטאָ-מאַטיוון	104
אליהו ריזמאַן, ווער איז דער שאַטן	106

Spis treści

- XV Słowo wstępne
XXXIII Introduction

BEZ ŻYDÓW

Wylej swój gniew!

- 7 Chaim Lejb Fuks, *Modlitwa w roku 1942*
9 Binem Heller, *Mocniej w blachy dmij, orkiestro!*
11 Rejzl Żychlińska, *Bóg ukrył swoją twarz*
13 Hadasa Rubin, *Pocieszenie...*
15 Rejzl Żychlińska, *Z obłoku*
17 Awrom Zak, *Wylej swój gniew!*
19 Binem Heller, *W ruinie*
25 Icchok Janasowicz, *Śnieg*
29 Binem Heller, *Hawdala*
33 Awrom Zak, *Zemsta!*
37 Chaim Lejb Fuks, *Moje dziecko*
43 Awrom Zak, *Boże pelen miłosierdzia...*
45 Mendel Man, *Moja modlitwa*

Tu mówią kamienie

- 49 Binem Heller, *Bez Żydów*
53 Lejb Olicki, *Światła szabasowe w Polsce*
55 Hadasa Rubin, *Modlitwa do siebie samej*
57 Awrom Zak, *Tu mówią kamienie...*
59 Jeszaje Szpigiel, *Kłękam przed tobą*
63 Rejzl Żychlińska, *Wiersze o moim domu*
69 Nochem Bomze, *Wiosna*
73 Paltiel Cybulski, *Rachunek sumienia*
75 Jeszaje Szpigiel, *Śpiewak umarłych*
77 Jeszaje Szpigiel, *Pożegnanie. (Poemat dramatyczny)*
89 Pejsach Binecki, *Wierzę...*

Czas się zatrzymał

- 95 Jankew (Jakub) Zonszajn, * * *
99 Hadasa Rubin, *Kołysanka*
103 Dawid Sfard, *Czas się zatrzymał...*
105 Jankew (Jakub) Zonszajn, *Obrazki z getta*
107 Elie (Eliasz) Rajzman, *Cień*

משה שקלאַר, יעדער שטיין	108
בינם העלער, אויף זייער שפראַך	112
בינם העלער, ביים דענקמאָל פֿון געטאָ	114
אליהו ריזמאַן, * * *	116
דוד ספֿאַרד, בײַ די גריבער	118
משה שקלאַר, *	120
פלטיאל ציבולסקי, אַ שטריך צום פּאַרטרעט פֿון מײַן מאַמען	122
פלטיאל ציבולסקי, אין אַ פֿרעמדער שטוב	126

ווער בין איך

יעקב זאַנשנין, דער בוים בײַ מײַן פֿענצטער	132
אליהו ריזמאַן, ווער בין איך?	134
הדסה רובין, ווען כ' בין אַ מיידעלע געווען אַ קליינס	138
הדסה רובין, * * *	142
אליהו ריזמאַן, אַ תּפֿילה	144
משה שקלאַר, איך וויל פֿון דעם אומעט אַנטלויפֿן	146
יעקב זאַנשנין, דער הימל איז דערבאַרעמדיק	148
פלטיאל ציבולסקי, רויזן	150
פלטיאל ציבולסקי, אין מײַדאַנעק	152
אליהו ריזמאַן, אַזוי שוין ציט זיך די מגילה ווייטער	154
דוד ספֿאַרד, ביבליש	156
פלטיאל ציבולסקי, ירושה	158
בינם העלער, מײַן אָרט	160
דוד ספֿאַרד, צו מײַן זון	162
פלטיאל ציבולסקי, * * *	164
דוד ספֿאַרד, צו זיך אַליין	166
פלטיאל ציבולסקי, ווערטער	168
דוד ספֿאַרד, ס'איז נישט קיין זינד	170
לייב אַליצקי, מײַן לאַנד!	172
לייב אַליצקי, אין חרם...	174
יעקב זאַנשנין, אין טבריה	176
דוד ספֿאַרד, אין דיר, מײַן פֿאַלק	180

מײַן גאָס אין פֿענער

דאָס ערשטע ליד

בינם העלער, זקנים	186
הדסה רובין, אונדזער באָבע	188
לייב מאָרגנטוי, אונדזער ליבע	190
גוטע גוטערמאַן, טעפּ	192
בינם העלער, צום אַרבעטסלאָזן	194
בינם העלער, איז מיר גוט	196
משה קנאַפּהייס, IV. נאַכט	200
הדסה רובין, קראַטשעס	202
משה קנאַפּהייס, רויבפֿייגל	204

- 109 Mojsze Szklar, *Każdy kamień*
113 Binem Heller, *W ich języku*
115 Binem Heller, *Przy pomniku getta*
117 Elie (Eliasz) Rajzman, * * *
119 Dawid Sfard, *Przy grobach*
121 Mojsze Szklar, *
123 Paltiel Cybulski, *Szkic do portretu mojej matki*
127 Paltiel Cybulski, *W obcej izbie*

Kim ja jestem

- 133 Jankew (Jakub) Zonszajn, *Drzewo pod moim oknem*
135 Elie (Eliasz) Rajzman, *Kim ja jestem?*
139 Hadasa Rubin, *Gdy byłam małą dziewczynką*
143 Hadasa Rubin, * * *
145 Elie (Eliasz) Rajzman, *Modlitwa*
147 Mojsze Szklar, *Chcę uciec od smutku*
149 Jankew (Jakub) Zonszajn, *Niebo jest miłosierne*
151 Paltiel Cybulski, *Róże*
153 Paltiel Cybulski, *Na Majdanku*
155 Elie (Eliasz) Rajzman, *I tak historia toczy się dalej*
157 Dawid Sfard, *Na biblijną nutę*
159 Paltiel Cybulski, *Dziedzictwo*
161 Binem Heller, *Moje miejsce*
163 Dawid Sfard, *Do syna*
165 Paltiel Cybulski, * * *
167 Dawid Sfard, *Sam do siebie*
169 Paltiel Cybulski, *Słowa*
171 Dawid Sfard, *To nie grzech*
173 Lejb Olicki, *Mój kraj!*
175 Lejb Olicki, *Wyklęty...*
177 Jankew (Jakub) Zonszajn, *W Tyberiusie*
181 Dawid Sfard, *W tobie, mój narodzie*

MOJA ULICA W SZTANDARACH

Pierwsza pieśń

- 187 Binem Heller, *Starcy*
189 Hadasa Rubin, *Nasza babcia*
191 Lejb Morgentoj, *Nasza miłość*
193 Guta Guterman, *Garnce*
195 Binem Heller, *Do bezrobotnego*
197 Binem Heller, *Dobrze mi*
201 Mojsze Knaphajs, *IV. Noc*
203 Hadasa Rubin, *Kraty*
205 Mojsze Knaphajs, *Sępy*

פֿאַרבלײב געזונט מיין ראַטנלאַנד

210	בינם העלער, באַפֿרייט
214	רייזל זשיכלינסקי, אַסטראָנאָמער נעכט
218	רייזל זשיכלינסקי, שנייען
222	הדסה רובין, פֿאַרבלײב געזונט מיין ראַטנלאַנד

אויף אייביקייטן

226	בינם העלער, ייִדישע הויפֿן
228	בינם העלער, אויף אייביקייטן
230	אליהו ריזמאַן, מיין הויז
232	אליהו ריזמאַן, אין שאַטן פֿון קאַשטאַנען
234	אליהו ריזמאַן, דער נאָמען מענטש
238	הדסה רובין, ווייטיק און פֿרייד
240	בינם העלער, כ' בין נישט געווינט
244	אליהו ריזמאַן, מיט אַנער פֿאַראַל
246	בינם העלער, צום פֿרילינג איז ווידער איצט אָפֿן מיין האַרץ
248	הדסה רובין, איך ...

אַזוי ווי דער נאָקעטער בוים

252	דוד ספֿאַרד, אַט שטייט מיין לעבן מיר אַנטקעגן
254	אליהו ריזמאַן, וואָס פֿיבערסטו, וואַלד
256	בינם העלער, און אפשר? ...
258	הדסה רובין, צו ...
260	בינם העלער, * * *
262	משה שקלאַר, צו וועמען בעטן?
264	דוד ספֿאַרד, געבעט
266	אליהו ריזמאַן, אַ תּפֿילה צום גורל
268	דוד ספֿאַרד, אַזוי וועט זיכער זיין
270	משה שקלאַר, אַזוי ווי דער נאָקעטער בוים
272	יעקב זאָנשנין, דער האַרבסט
274	בינם העלער, דער טויט פֿונעם זינגער
278	פסח בינעצקי, איך צייל די נעמען ...
280	יעקב זאָנשנין, צום דיכטער ...
284	בינם העלער, אַך, האָט מען מיין לעבן מיר צעבראַכן

פּוילן, פּוילן**מזרח**

290	רחל קאַרן, מזרח
294	אַברהם זאַק, טשיבין
296	גוטע גוטערמאַן, וואָגל-ליד
300	רייזל זשיכלינסקי, האַרבסט

Żegnaj, Kraju Rad

- 211 Binem Heller, *Wyzwolona*
215 Rejzl Żychlińska, *Astrachańskie noce*
219 Rejzl Żychlińska, *Śniegi*
223 Hadasa Rubin, *Żegnaj, Kraju Rad*

Na wieki

- 227 Binem Heller, *Żydowskie podwórka*
229 Binem Heller, *Na wieki*
231 Elie (Eliasz) Rajzman, *Mój dom*
233 Elie (Eliasz) Rajzman, *W cieniu kasztanów*
235 Elie (Eliasz) Rajzman, *Miano „człowiek”*
239 Hadasa Rubin, *Smutek i radość*
241 Binem Heller, *Nie przywykłem*
245 Elie (Eliasz) Rajzman, *Z waszymi słowy*
247 Binem Heller, *Teraz moje serce znów jest otwarte na wiosnę*
249 Hadasa Rubin, *Ja...*

Jak nagie drzewo

- 253 Dawid Sfard, *Oto moje życie stoi przede mną*
255 Elie (Eliasz) Rajzman, *Czemu, lesie, drżysz*
257 Binem Heller, *A może?...*
259 Hadasa Rubin, *Do...*
261 Binem Heller, * * *
263 Mojsze Szklar, *Do kogo się modlić?*
265 Dawid Sfard, *Modlitwa*
267 Elie (Eliasz) Rajzman, *Modlitwa do losu*
269 Dawid Sfard, *Na pewno tak będzie*
271 Mojsze Szklar, *Niczym nagie drzewo*
273 Jankew (Jakub) Zonszajn, *Jesień*
275 Binem Heller, *Śmierć poety*
279 Pejsach Binecki, *Przeliczam imiona...*
281 Jankew (Jakub) Zonszajn, *Do poety...*
285 Binem Heller, *Ach, złamano mi życie*

POLSKO, POLSKO**Wschód**

- 291 Rochl Korn, *Wschód*
295 Awrom Zak, *Czibiu*
297 Guta Guterman, *Piosenka tulacza*
301 Rejzl Żychlińska, *Jesień*

דוד ספאָרד, נישט אויף די טייכן פֿון בבל	302
בינם העלער, אַנדערש	306
יצחק יאַנאַסאָוויטש, פּוילן, פּוילן	308

היימערד

בינם העלער, אויף פּוילישע פֿעלדער	314
משה שקלאַר, אַ תּפֿילה צו דער פּוילישער ערד	316
קלמן סעגאַל, 1946	318
וואָלף הערש איוואַן, פֿרילינג-מאָטיוו	320
משה זאַלצמאַן, אַנדערש	322
בינם העלער, היימערד	328
משה שקלאַר, צו מיצקעוויטשן	332
אליהו רייזמאַן, ביי דער אַדרע	336
פּלטיאל ציבולסקי, פּויליש-ייִדיש	338
יעקב זאַנשיין, מעמענטאָ...	342

די זעלבע ערד האָט אונדז דערצויגן

בינם העלער, צו —	346
גוטע גוטערמאַן, אויפֿן פֿרייען פֿעלד	350
חיים גראַדע, קעלן (פֿראַגמענטן)	352
הדסה רובין, אַ נאָכט	360
דוד ספאָרד, די זעלבע ערד האָט אונדז דערצויגן	362
הדסה רובין, אַלטוואַרג	364
דוד ספאָרד, איר האַסט מיך	366
דוד ספאָרד, ביים שאַפֿען-סטאָוו	368

געזעגענונג

הדסה רובין, געזעגענונג	372
הדסה רובין, אויף די ברעגן פֿון וויסל...	374
לייב אַליצקי, מײַן געזעגן-וואָרט צו פּוילן	378
דוד ספאָרד, פּוילן	382
קלמן סעגאַל, געזעגענונג	386
משה שקלאַר, צו פּוילן	390
דוד ספאָרד, בענקשאַפֿט	394

* * *

דוד ספאָרד, דער לעצטער פֿונק	398
------------------------------	-----

Biographical notes on the Authors	411
Primary Sources	421
Secondary Sources	426
Index of Persons	429

- 303 Dawid Sfard, *Nie nad rzekami Babilonu*
 307 Binem Heller, *Inaczej*
 309 Icchok Janasowicz, *Polsko, Polsko*

Ojczyzna

- 315 Binem Heller, *Na polskich polach*
 317 Mojsze Szklar, *Modlitwa do Ziemi Polskiej*
 319 Kalman Segal, *1946*
 321 Wolf Hersz Iwan, *Wiosennie*
 323 Mojsze Zalcman, *Inaczej*
 329 Binem Heller, *Ziemia ojczysta*
 333 Mojsze Szklar, *Do Mickiewicza*
 337 Elie (Eliasz) Rajzman, *Nad Odrą*
 339 Paltiel Cybulski, *Polski-żydowski*
 343 Jankew (Jakub) Zonszajn, *Memento*

Wychowała nas ta sama ziemia

- 347 Binem Heller, *Do –*
 351 Guta Guterman, *W szczerym polu*
 353 Chaim Grade, *Kielce (fragmenty)*
 361 Hadasa Rubin, *Noc*
 363 Dawid Sfard, *Wychowała nas ta sama ziemia*
 365 Hadasa Rubin, *Stara szmata*
 367 Dawid Sfard, *Nienawidzicie mnie*
 369 Dawid Sfard, *Nad stawem Chopina*

Pożegnanie

- 373 Hadasa Rubin, *Pożegnanie*
 375 Hadasa Rubin, *Nad brzegami Wisły...*
 379 Lejb Olicki, *Pożegnanie z Polską*
 383 Dawid Sfard, *Polska*
 387 Kalman Segal, *Pożegnanie*
 391 Mojsze Szklar, *Do Polski*
 395 Dawid Sfard, *Tęsknota*

* * *

- 399 Dawid Sfard, *Ostatnia iskra*

- 401 Biogramy twórców
 421 Bibliografia podmiotowa
 426 Bibliografia przedmiotowa
 429 Indeks osób

Słowo wstępne

Kultura jidysz przeżywała swój największy rozkwit w pierwszej połowie XX wieku, a jej najbardziej dynamicznym ośrodkiem była wówczas Warszawa. Kres temu położył wybuch II wojny światowej. Pierwszego września 1939 roku na teren Polski wkroczyły wojska niemieckie, by już po niespełna miesiącu zająć stolicę kraju. Część ludności żydowskiej, podobnie jak część ludności polskiej, w panicznej ucieczce ruszyła na wschód. Tymczasem 17 września na wschodnie tereny Rzeczypospolitej wkroczyła Armia Czerwona, rozpoczynając niemal dwuletnią okupację polskich Kresów. Po inwazji niemieckiej część pisarzy żydowskich zdecydowała się opuścić rodzinne strony. Po przedostaniu się na tereny okupowane przez Sowietów znaleźli schronienie m.in. w Białymstoku i Lwowie¹. W grupie około czterdziestu twórców-uciekierów, którzy zatrzymali się w Białymstoku, byli m.in.: Pejsach Binecki, Isroel Emiot, Chaim Lejb Fuks, Mojsze Grosman, Binem Heller, Icchok Janasowicz, Efroim Kaganowski, Mojsze Knaphajs, Ber Mark, Dowid Micmacher, Josef Okrutny, Nachmen Rapp, Josef Rubinsztejn, Dawid Sfard, Awrom Zak². Natomiast we Lwowie, również w czterdziestoosobowej grupie pisarzy jidysz, znajdowali się m.in.: Isroel Aszendorf, Nochem Bomze, Jerachmiel Grin, Alter Kacyzne, Dowid Kenigsberg, Rochl Korn, Mojsze Szymel, Ber Sznaper, Jankew Szudrich, Debora Vogel i inni³. Pod okupacją sowiecką znalazło się również inne polskie miasto – Wilno, w którym już od wielu lat działała grupa pisarzy języka jidysz z Awromem Suckewerem i Chaimem Grade na czele.

¹ Informacje na temat losów i działalności pisarzy żydowskich z Polski na terenie ZSRR w latach 1939-1941 podaje za: D. Levin, *The Lesser of Two Evils. Eastern European Jewry under Soviet Rule, 1939-1941*, przeł. N. Greenwood, Jerusalem–Tel Aviv 1995, s. 126-143.

² Na temat działalności jidyszowego środowiska literackiego w Białymstoku pod okupacją sowiecką zob. J. Nalewajko-Kulikov, *Obywatel Jidyszlandu. Rzecz o żydowskich komunistach w Polsce*, Warszawa 2009, s. 109-128.

³ Na temat działalności jidyszowego środowiska literackiego we Lwowie pod okupacją sowiecką zob. K. Szymaniak, *Być agentem wiecznej idei. Przemiany poglądów estetycznych Debory Vogel*, Kraków 2006, s. 55-60; T. Fuks, *A wanderung iber okupirte gebiitn*, Buenos-Ayres 1947, s. 49-59.

Wielu z tych twórców jeszcze przed wybuchem wojny przejawiało sympatie lewicowe lub wręcz było zaangażowanych w działalność komunistyczną⁴, jak np. Hadasa Rubin, Dawid Sfard, Binem Heller, Mendel Man i Mojsze Knaphajs. Wybór komunizmu jako jednej z wielu dostępnych wówczas opcji światopoglądowych podyktowany był różnymi względami, wśród których najważniejsze to: doświadczanie marginalizacji społecznej, dążenie do zniesienia dyskryminacji narodowościowej, inteligencka walka o emancypację grupy dyskryminowanej z powodu pochodzenia, uwarunkowana tradycjami mesjańskimi potrzeba naprawy świata, czy też walka o autonomiczny rozwój kultury żydowskiej, co w owym czasie wydawało się gwarantować Żydom jedynie państwo sowieckie⁵.

Dla ludności zamieszkującej wschodnie tereny Polski tych kilkanaście miesięcy, które dzieliło agresję Niemiec na Polskę od agresji Niemiec na Związek Sowiecki w czerwcu 1941 roku, było z jednej strony czasem wytchnienia od okrucieństw wojny, a z drugiej – bolesnym okresem konfrontacji z porządkami wprowadzonymi przez władzę sowiecką, która gorliwie rozprawiała się z „wrogami ludu”, aresztując i wysyłając wielu obywateli polskich do Gułagu. Dla części żydowskich pisarzy – zwłaszcza tych związanych z komunizmem – był to okres względnego spokoju, a nawet swoistego odrodzenia psychicznego, gdyż po raz pierwszy w życiu doświadczyli równości obywatelskiej⁶. Mogli tworzyć i publikować – w roku 1940 ukazało się siedem książek pisarzy z Białegostoku: Binema Hellera, Mojsze Knaphajsa, Isroela Emiota, Josefa Rubinsztejna, Szolema Żyrmana i Arona Wahla, niemal wszystkie w niebywałym nakładzie 3 tysięcy egzemplarzy; natomiast w roku 1941 ukazały się cztery tomiki twórców ze Lwowa: Isroela Aszendorfa, Nochemy Bomzego, Jerachmiela Grina i Rochl Korn⁷. Wielu pisarzy żydowskich z Polski zostało przyjętych w szeregi zawodowych organizacji twórców sowieckich – do Związku Pisarzy Sowieckich Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej przyjęto: Hellera, Janasowicza, Kaganowskiego, Knaphajsa, Micmachera, Okrutnego, Rubinsztejna oraz Sfarda, którego powołano na stanowisko wiceprzewodniczącego Związku⁸; natomiast do Związku Pisarzy Ukrainy, utworzonego w 1940 roku, przyjęto aż trzydziestu czterech pisarzy języka jidysz⁹. W Białymstoku wielu pisarzy-uciekinierów, zwłaszcza z grona komunistów, zajęło wysokie stanowiska w in-

⁴ Socjologicznego opisu tej generacji polskich Żydów-komunistów dokonał J. Schatz w pracy *The Generation. The Rise and Fall of the Jewish Communists of Poland*, Los Angeles–Oxford 1991. Zob. też idem, *Komuniści w „sektorze żydowskim”: tożsamość, etos i struktura instytucjonalna*, [w:] *Nusech Pojln. Studia z dziejów kultury jidysz w powojennej Polsce*, red. M. Ruta, Kraków–Budapeszt 2008, s. 27-50.

⁵ Więcej na temat przyczyn atrakcyjności ruchu komunistycznego dla Żydów zob. J. Nalewajko-Kulikov, *op. cit.*, s. 68-76.

⁶ Pisze o tym J. Schatz w *The Generation...*, s. 153-155.

⁷ D. Levin, *op. cit.*, s. 134.

⁸ J. Nalewajko-Kulikov, *op. cit.*, s. 120.

⁹ *Ibidem*, s. 130.

stytucjach żydowskich, np. ważne posady w nowo otwartej gazecie w języku jidysz „Bialistoker Sztern” otrzymali Heller jako redaktor działu literackiego, Sfard jako redaktor działu publicystycznego i Ber Mark jako redaktor działu kultury i oświaty¹⁰. Podobnie we Lwowie – pisarze o sympatiach prokomunistycznych zostali powołani na wysokie stanowiska: Kacyzne został konsultantem artystycznym przy Państwowym Teatrze Żydowskim we Lwowie oraz kierownikiem audycji „Ajdiszeszo” w lwowskim radiu, Kenigsberga powołano na stanowisko prezesa żydowskiej sekcji Związku Pisarzy, a Rochl Korn została wybrana do władz miasta Lwowa, tzw. *sowietu*¹¹.

Jednak w grupie twórców-uciekiniarów byli i tacy, dla których – podobnie jak i dla innych Polaków – czas ten zamienił się w koszmar. Oskarżeni o działalność na szkodę Związku Sowieckiego zostali aresztowani i zesłani do łagrów na wschodnich rubieżach imperium – taki los spotkał m.in. Mojsze Grosmana¹², Awroma Zaka¹³, czy też Kalmana Segala¹⁴.

Tymczasem po zachodniej stronie Bugu Niemcy rozpoczęli masowe prześladowania i eksterminację ludności żydowskiej. Wśród prześladowanych były rodziny i przyjaciele tych, którym udało się zbiec do ZSRR. Z niemieckich rąk zginęli m.in.: żona Dawida Sfarda, żona Chaima Gradego, mąż Rochl Korn, żona i synek Awroma Zaka, żona i syn Eliasza Rajzmana, żona i córka Jeszaje Szpigla – by wspomnieć tylko niektórych. Czas spokoju darowany uciekiniarom skończył się niespodziewanie 22 czerwca 1941 roku, wraz z atakiem Niemiec na Związek Sowiecki. Wśród uciekających na Wschód znaleźli się także pisarze żydowscy. Wówczas to rozpoczęła się ich wieloletnia tułaczka po azjatyckich republikach sowieckiego imperium: Kazachstanie, Kirgizji, Uzbekistanie, Tadżykistanie, Turkmenistanie itp. Pracowali w kołchozach, fabrykach produkujących na potrzeby frontu (tzw. *strojbach*), kopalniach. Wielu z nich nie przetrwało trudów tamtego czasu: powszechnego ubóstwa, głodu, wyniszczających chorób, jednak większość ocalała¹⁵. Paradoksalnie,

¹⁰ *Ibidem*, s. 114.

¹¹ D. Levin, *op. cit.*, s. 131.

¹² Por. Z[ajnwil] D[iamant], *Grosman Mojsze* (biogram), [w:] *Leksikon fun der najer jidiszer literatur*, t. 2: *gimel–dalet*, Nju Jork 1958, kol. 360-363.

¹³ Por. Ch[aim] L[ejb] F[uks], *Zak Awrom* (biogram), [w:] *Leksikon fun der najer...*, red. E. Ojerbach, M. Sztarkman, t. 3: *hej–chet*, Nju Jork 1960, kol. 557-560.

¹⁴ Por. M. Ruta, *Pomiędzy dwoma światami. O Kalmanie Segalu*, Kraków 2003.

¹⁵ Więcej na temat pobytu niektórych polskich pisarzy żydowskich w ZSRR zob. J. Nalewajko-Kulikov, *op. cit.*, s. 129-160. O losach żydowskich uciekiniarów z Polski na terenie ZSRR zob. m.in.: Y. Litvak, *Jewish Refugees from Poland in the USSR, 1939-1946*, [w:] *Bitter Legacy. Confronting the Holocaust in the USSR*, red. Z. Gitelman, Bloomington 1997, s. 123-150; D. Boćkowski, *Żydzi polscy w ZSRR w czasie II wojny światowej*, [w:] *Żydzi i komunizm*, red. M. Bilewicz, B. Pawlisz, Warszawa 2000, s. 104-128; idem, *Losy żydowskich uchodźców z centralnej i zachodniej Polski przebywających na Kresach Północno-Wschodnich w latach 1939-1941*, [w:] *Świat NIEpożegnany. Żydzi na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej w XVIII-XX wieku*, red. K. Jasiewicz, Warszawa 2004, s. 91-108; *Widziałem Anioła Śmierci*.

niezależnie od indywidualnie doświadczonych trudów i cierpień, pisarze żydowscy z Polski życie swoje zawdzięczali pobytowi na terenie ZSRR. Należy podkreślić szczególnie charakter wojennych przeżyć tej generacji. Jednym z jej wspólnych doświadczeń było niemalże cudowne ocalenie, co musiało za sobą pociągać poczucie wdzięczności – zarówno wobec samego Związku Sowieckiego, jego władz oraz Armii Czerwonej, jak i miejscowej ludności¹⁶.

Trudy wojennej tułaczki potęgowane były przez dochodzące z ojczyzny tragiczne wieści o losach ludności żydowskiej, o jej poniżeniu, cierpieniach i zagładzie, a także o krwawo tłumionych bohaterskich próbach oporu, podejmowanych w różnych gettach, m.in. w Warszawie. Wielu polskich Żydów, zwolnionych wraz z ludnością polską w 1941 roku z łagrów na mocy układu podpisanego przez gen. Władysława Sikorskiego i ambasadora ZSRR w Wielkiej Brytanii Iwana Majskiego, starało się o przyjęcie do powstających wówczas Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR pod dowództwem gen. Władysława Andersa. Inni – a wśród nich pisarze Nochem Bomże, Mendel Man i Eliasza Rajzman – zostali wcieleni do Armii Czerwonej. Jednak większość twórców przetrwała wojnę w cywilu, z daleka sekundując rodakom w żołnierskich mundurach. Poruszeniu, którego doświadczali na wieść o zagładzie Żydów w Polsce, towarzyszyło poczucie bezradności, wyrzuty sumienia z powodu porzucenia najbliższych w potrzebie a wreszcie gniew i chęć zemsty na Niemcach. Dlatego świadomość, że Żydzi w gettach podejmowali próby oporu przeciw niemieckim zbrodniarzom, że w Armii Czerwonej czy w wojsku polskim walczą również żołnierze narodowości żydowskiej – jednym słowem, że Żydzi potrafią bić się z bronią w rękę i wymierzać sprawiedliwość swoim oprawcom – miała dla nich doniosłe znaczenie. Dodawała im otuchy i nadziei, ratowała ich godność.

Po zakończeniu wojny polscy Żydzi ocalali na Wschodzie wracali do ojczyzny z nadzieją, że jednak ktoś przeżył, że apokaliptyczne wieści nie są do końca prawdziwe. W latach 1945-1946 przybyła do Polski pierwsza fala repatriantów ze Związku Sowieckiego, a wraz z nimi około 230 tysięcy Żydów. Razem z niespełną 30 tysiącami tych, którzy przeżyli wojnę pod niemiecką okupacją, grupa ta stanowiła zaledwie niewielki ułamek z ogólnej liczby ponad 3 milionów Żydów zamieszkujących Polskę przed wojną. Dodajmy, że powrót żydowskich repatriantów z ZSRR wzmógł wśród Polaków żywe po wojnie nastroje antysemickie¹⁷.

Losy deportowanych Żydów polskich w ZSRR w latach II wojny światowej. Świadectwa zebrane przez Ministerstwo Informacji i Dokumentacji Rządu Polskiego na Uchodźstwie w latach 1942-1943 / I Saw the Angel of Death: Experiences of Polish Jews Deported to the USSR during World War II: Testimonies Collected in 1943-1944 by the Ministry of Information and Documentation of the Polish Government in Exile, oprac. i wstępy M. Siekierski, F. Tych, Warszawa-Stanford 2006.

¹⁶ O tym swoistym poczuciu wdzięczności polskich Żydów-komunistów wspomina np. J. Schatz, *The Generation...*, s. 168, 190-193.

¹⁷ Zob. A. Skibińska, *Powroty ocalałych i stosunek do nich społeczeństwa polskiego* oraz A. Żbikowski, *Morderstwa popełniane na Żydach w pierwszych latach po wojnie*, [w:] Na-

W pierwszych latach po wyzwoleniu „na żydowskiej ulicy” panowała stosunkowo duża wolność polityczna. Powstało wówczas szereg instytucji, które odegrały ważną rolę w odbudowie żydowskiego życia społecznego i kulturalnego: Centralny Komitet Żydów w Polsce, Centralna Żydowska Komisja Historyczna, teatry we Wrocławiu i Łodzi, Związek Literatów, Dziennikarzy i Artystów Żydowskich, Żydowskie Towarzystwo Krzewienia Sztuk Pięknych i inne¹⁸. Początkowo głównym ośrodkiem wydawniczym była Łódź, a od końca lat czterdziestych – Warszawa. W tym czasie wychodziło około osiemdziesięciu tytułów prasowych w trzech językach¹⁹, publikowano także książki – głównie twórczość literacką z czasów wojny i okresu tużpowojennego. W większych skupiskach żydowskich (na Dolnym Śląsku, w Łodzi, Szczecinie, a z czasem również w Warszawie) powstawały świetlice i kluby, pod których patronatem działały chóry, zespoły teatralne, biblioteki i czytelnie.

Ten krótki okres względnej wolności był czasem największej różnorodności w świecie literackim, gdyż to właśnie wówczas przewinęła się przez Polskę największa liczba ocalałych twórców (co najmniej siedemdziesięciu osób²⁰), z których wielu było obdarzonych wielkim talentem, jak np. Chaim Grade czy Awrom Suckewer²¹. Przejęcie władzy w Polsce przez komunistów i uzależnienie od wschodniego sąsiada, wyniszczenie wojną i trudności materialne, z jakimi przyszło się borykać w powojennej Polsce, ale nade wszystko sam fakt zagłady polskich Żydów oraz nasilający się antysemityzm i pogromy, które miały miejsce w kilku miastach – wszystko to przyczyniło się do podjęcia przez wielu ocalałych dramatycznej decyzji o opuszczeniu cmentarzyska, w jakie zamieniła się dla nich ojczyzna²². To właśnie wówczas, po pogromie w Kielcach, powstał wstrząsający poemat wybitnego poety Awroma Suckewera *Cu Pojln / Do Polski*, w którym wyrażał rozgoryczenie obojętną, a nawet wrogą postawą Polaków wobec zdziesiątkowanego narodu żydowskiego – narodu od wielu stuleci uznającego Polskę również za swoją ojczyznę²³. Wyjechali wówczas (z tych najbardziej znanych): Chaim Grade, Rochl Korn i Awrom Suckewer w roku 1946; Isroel Aszendorf, Nochem Bomze, Chaim Lejb Fuks, Icchok Janasowicz, Efroim Kaganowski, Mojsze Knaphajs, Awrom Zak i Rejzl Żychlińska

Następstwa zagłady Żydów. Polska 1944-2010, red. F. Tych, M. Adamczyk-Garbowska, Lublin 2011, s. 39-70 oraz 71-94.

¹⁸ Zob. J. Nalewajko-Kulikov, M. Ruta, *Kultura jidysz w Polsce po II wojnie światowej*, [w:] *Następstwa zagłady Żydów...*, s. 283-304.

¹⁹ Dokładniejsze dane na ten temat zob. *ibidem*, s. 290, przyp. 32.

²⁰ Por. zestawienie nazwisk w: M. Ruta, *Bez Żydów? Literatura jidysz w PRL o Zagładzie, Polsce i komunizmie*, Kraków–Budapeszt 2012, s. 15, przyp. 29.

²¹ Ogólną charakterystykę literatury jidysz powstającej w powojennej Polsce czytelnik znajdzie w: M. Adamczyk-Garbowska, M. Ruta, *Literatura polska i jidysz wobec Zagłady*, [w:] *Następstwa zagłady Żydów...*, s. 305-338; M. Ruta, *Bez Żydów?*

²² Zob. N. Cohen, *Przyczyny emigracji pisarzy jidysz z Polski (1945-1948)*, [w:] *Nusech Pojln...*, s. 231-246.

²³ A. Suckewer, *Cu Pojln / Do Polski*, przeł. M. Tuszewicki, „Cwiszn-Pomiędzy” 2010, nr 1-2, s. 24-32.

w roku 1948. W roku 1949 liczba mieszkających w Polsce Żydów ustabilizowała się na poziomie około 100 tysięcy²⁴.

O wyjeździe nie myślała większość twórców związanych z komunizmem, wręcz przeciwnie – ich wizja przyszłości zakładała odbudowę żydowskiego świata w nowej Polsce, tu zamierzali wydawać jidyszowe gazety, publikować w jidysz książki, tworzyć teatr po żydowsku. Mieli nadzieję, że w zmienionej rzeczywistości politycznej zdołają stworzyć nowy model postępowej kultury żydowskiej, która będzie funkcjonować na zasadzie swoistej autonomii. Uzyskał on nawet odrębną nazwę – *nusech Pojln*, tj. „tak, jak robi się to w Polsce”, „na polski sposób”²⁵.

Nasilająca się pod koniec lat czterdziestych stalinizacja życia i wrogi stosunek Moskwy do nowo powstałego Państwa Izraela przyniosły ograniczenie rozwoju życia kulturalnego polskich Żydów. Kultura została poddana kontroli Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów w Polsce, zdominowanego przez członków PZPR²⁶. W 1949 roku rząd komunistyczny zlikwidował wszystkie żydowskie partie i organizacje, zawiesił publikację niemal wszystkich tytułów prasowych, wstrzymał płynącą z zagranicy pomoc finansową i upaństwowił wszystkie instytucje żydowskie (szkoły, biblioteki, teatr, wydawnictwo, funkcjonujące czasopisma itp.). Na konferencji Żydowskiego Towarzystwa Kulturalnego w październiku tegoż roku oficjalnie zalecono artystom tworzenie według zasady realizmu socjalistycznego. Literatura tamtego okresu miała prezentować optymistyczną wizję dziejów, krytycy zalecali m.in. ograniczenie tematyki związanej z Zagładą na rzecz tematów współczesnych – pochwały ZSRR i jego przywódców, sławienia potęgi człowieka ujarzmiającego przyrodę, opisów dynamicznie rozwijającej się ojczyzny, wierszy pacyfistycznych itp. Odpowiedzią części środowiska żydowskiego na ograniczanie wolności słowa i działalności społeczno-politycznej była ponowna fala emigracji w latach 1949-1951. Wyjechało wówczas około 30 tysięcy osób²⁷, a wśród nich m.in. w roku 1949 Pejsach Binecki oraz dwa lata później Jeszaje Szpigiel. W Polsce pozostało około 75-80 tysięcy Żydów²⁸.

²⁴ Zob. R. Żebrowski, Z. Borzymińska, *Po-lin. Kultura Żydów polskich w XX wieku (zarys)*, Warszawa 1993, s. 304; G. Berendt, *Zamiast przypisów. Informacje przydatne w lekturze opowieści bohaterów książki*, [w:] J. Wiszniewicz, *Życie przecięte. Opowieści pokolenia Marca*, Wołowiec 2008, s. 759.

²⁵ Na temat planów rozwijania postępowej, świeckiej kultury jidysz w socjalistycznej Polsce oraz ich praktycznej realizacji w ciągu ponad dwudziestu powojennych lat pisali w swoich wspomnieniach jej dwaj główni architekci – członkowie partii, działacze kulturalni, pisarze: H. Smolar, *Off der lector pozicje mit der lector hofenung*, Tel Awiw 1982 oraz D. Sfard, *Mit zich un mit andere*, Jeruzolaim 1984, s. 11-291.

²⁶ Na temat działalności TSKŻ zob. G. Berendt, *Życie żydowskie w Polsce w latach 1950-1956. Z dziejów Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów w Polsce*, Gdańsk 2006.

²⁷ J. Adelson, *W Polsce zwanej ludową*, [w:] *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce w zarysie (do 1950 roku)*, red. J. Tomaszewski, Warszawa 1993, s. 424; M. Pisarski, *Emigracja Żydów z Polski w latach 1945-1951*, [w:] *Studia z dziejów i kultury Żydów w Polsce po 1945 roku*, red. J. Tomaszewski, Warszawa 1997, s. 71-73.

²⁸ G. Berendt, *Zamiast przypisów...*, s. 761.

Wśród nielicznych żydowskich instytucji kulturalnych w dalszym ciągu funkcjonował teatr z siedzibą w Łodzi (później przeniesiony do Warszawy) oraz wydawnictwo Idisz Buch, które po likwidacji kultury jidysz w ZSRR pod koniec lat czterdziestych²⁹ stało się jedynym wydawnictwem żydowskim w całym bloku wschodnim³⁰. Poza bieżącą twórczością literacką i klasyką literatury jidysz publikowano tam broszury propagandowe, dzieła klasyków marksizmu i leninizmu, przekłady literatury sowieckiej, ale również polskiej czy francuskiej i angielskiej. Nakładem tej instytucji w latach 1948-1968 wydano m.in. ponad pięćdziesiąt zbiorów poezji w języku jidysz autorstwa pisarzy żyjących w powojennej Polsce³¹.

Gdy podczas XX Zjazdu KPZR w lutym 1956 roku ujawniono zbrodnie, których dopuszczono się w okresie tzw. „kultu jednostki”, nazwanego później stalinizmem, wstrząs przeżył cały ówczesny świat komunistyczny. Szok, jaki rewelacje te wywołały wśród Żydów-komunistów, pogłębiony został dodatkowo informacjami o losach żydowskich twórców i działaczy kulturalnych w ZSRR, którzy zostali zamordowani z rozkazu Stalina w sierpniu 1952 roku³². Polskim Żydom trudno było przyjąć do wiadomości prawdę o tragicznych losach przyjaciół – pisarzy Pereca Markisza, Dowida Bergelsona, Icyka Fefera i innych, którą do tej pory sowiecka władza z premedytacją utrzymywała w tajemnicy. Czarę goryczy przepełniły rewelacje o nagonce antysemitkiej, jaka na początku lat pięćdziesiątych miała miejsce w „ojczyźnie proletariatu” (proces lekarzy kremlofskich itp.), a także doniesienia o antysemityzmie szerzącym się w szeregach komunistycznej partii ZSRR. Faktów tych nie dało się pogodzić z oficjalnie głoszonymi przez komunistów ideałami równości i braterstwa³³. Polskich Żydów nie tylko przeraził charakter i rozmiar stalinowskich zbrodni, ale już sama świadomość ich popełnienia przez komunistów podkopała zręby wyznawanego światopoglądu, wprowadzając chaos w świat bliskich im wartości³⁴.

²⁹ Więcej na temat likwidacji kultury jidysz w ZSRR oraz zamordowania z rozkazu Stalina 12 sierpnia 1952 roku najwybitniejszych pisarzy tego języka zob. J. Sherman, „*Seven-fold Betrayal*”. *The Murder of Soviet Yiddish*, „The Mendeleyev Review: Yiddish Literature and Language (A Companion to MENDELEYEV)” 2003, 12 VIII, vol. 07.009 (Sequential no. 135), [online:] <http://yiddish.haifa.ac.il/tmr/tmr07/tmr07009.htm>, dostęp: 11 I 2010.

³⁰ Na temat działalności wydawnictwa zob. J. Nalewajko-Kulikov, *Kilka uwag o wydawnictwie „Idisz Buch”*, [w:] *Nusech Pojln...*, s. 129-164.

³¹ Spis publikacji, na podstawie których dokonano wyboru poezji do niniejszego tomu, znajduje się w bibliografii na końcu książki.

³² Więcej na ten temat zob. G. Berendt, *Udział Żydów polskich w walce o pamięć i rehabilitację twórców radzieckiej kultury żydowskiej – lata 1955-1956*, [w:] *Żydzi a lewica. Zbiór studiów historycznych*, red. A. Grabski, Warszawa 2007, s. 279-305; J. Nalewajko-Kulikov, *Obywatel Jidyszlandu...*, s. 196-243.

³³ O kryzysie, jaki wśród Żydów-komunistów wywołało ujawnienie zbrodni stalinowskich, pisze m.in. J. Schatz, *The Generation...*, s. 264-281.

³⁴ Na temat tonów rozliczeniowych w poezji Hadasy Rubin, Binema Hellera i Mojsze Szklara zob. M. Ruta, „*Słyszę oczyma, widzę palcami, czuję ciałem pozbawionym skóry*”. *Poezja Hadasy Rubin z lat 1953-1957*, [w:] *Nieme dusze? Kobiety w kulturze jidysz*, red. J. Lisek, Wrocław

W tym czasie również w Polsce wzrosły nastroje antysemickie, a nawet doszło do poważnych wystąpień antyżydowskich na Dolnym Śląsku³⁵. Za zgodą władz w roku 1955 rozpoczęła się ponowna emigracja, która trwała aż do roku 1959. Wyjechało wtedy około 51 tysięcy osób, a wśród nich także pisarze: zagorzały komunista Binem Heller (w roku 1957), Lejb Olicki (w roku 1959), Hadasa Rubin (w roku 1960). W latach 1955-1957 przybyła do Polski druga fala repatriantów z ZSRR, a wraz z nią około 18 tysięcy Żydów – wśród nich także pisarze, m.in. poeta Isroel Emiot. Z tej fali repatriantów niemal dwie trzecie, tj. około 12 tysięcy, zaraz opuściło nasz kraj³⁶. W roku 1960 mieszkało w Polsce około 32 tysięcy Żydów³⁷.

Poza przemianami politycznymi rok 1956 przyniósł również odwilż w kulturze, co oznaczało kres panowania realizmu socjalistycznego, otwarcie się na Zachód, ponowne nawiązanie kontaktów z Izraelem, „rehabilitację” wielu starych i pojawienie się nowych tematów w literaturze. Twórcy, poszukując odpowiedzi na pytanie o swoją tożsamość w nowych czasach, dawali wyraz tłumionemu w znacznej mierze bólowi po śmierci milionów, ujawniali zainteresowanie tradycyjną kulturą żydowską i współczesną kulturą izraelską, czy wreszcie twórczością żydowskich pisarzy sowieckich zamordowanych z rozkazu Stalina. W prasie i w publikacjach książkowych zaczęły pojawiać się wiersze rozrachunkowe oraz głosy polemizujące ze współczesnym polskim antysemityzmem. Odizolowani przez kilka lat od świata zewnętrznego twórcy zyskali m.in. możliwość wyjazdu do Izraela, z czego niektórzy chętnie korzystali. Narodziny państwa żydowskiego w roku 1948 już wówczas wywołały entuzjazm wszystkich pisarzy przebywających w Polsce, czemu natychmiast dali wyraz w utworach publikowanych na łamach prasy³⁸. Po latach, gdy już mogli osobiście odwiedzić ten kraj, doświadczyli wielu wzruszeń oczarowani jego starożytną urodą, zaradnością i gospodarnością rodaków. Dla niektórych gościnna wizyta stała się punktem przełomowym w życiu – tak było w przypadku Lejba Olickiego, który w wieku 63 lat postanowił przenieść się wraz z rodziną do staro-nowej ojczyzny.

W drugiej połowie lat sześćdziesiątych ponownie dały o sobie znać nastroje antysemickie podsycane przez walczące ze sobą frakcje PZPR³⁹. Nagonka na Żydów,

2010, s. 257-279; eadem, *Yiddish Literature and Communism in Post-War Poland. The Poetry of Kalman Segal, Moshe Shklar and Paltiel Tsibulski*, [w:] *Iggud. Selected Essays in Jewish Studies*, vol. 3: *Languages, Literatures, Arts*, ed. T. Alexander et al., Jerozolima 2007, s. 35-57; eadem, „Przez cień i blask”. *Twórczość poetycka Binema Hellera w okresie Polski Ludowej (1946-1957)*, [w:] *Żydzi i judaizm we współczesnych badaniach polskich*, t. 4, red. K. Pilarczyk, Kraków 2008, s. 407-422.

³⁵ Zob. G. Berendt, *Wpływ liberalizacji politycznej roku 1956 na sytuację Żydów*, [w:] *Następstwa zagłady Żydów...*, s. 359-384.

³⁶ R. Żebrowski, Z. Borzymińska, *Po-lin...*, s. 321.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Zob. m.in.: M. Ruta, *Tematy literatury jidysz...*, s. 247-278; eadem, *Der Einfluss von politischen Veränderungen auf die jiddische Kultur in Polen in den Jahren 1946-1949 im Spiegel der Monatschrift „Yidishe Shriftn”*, „Scripta Judaica Cracoviensia” 2007, nr 5, s. 65-75.

³⁹ Zob. F. Tych, „MARZEC '68”. *Geneza i skutki antysemickiej kampanii lat 1967/68*, [w:] *Następstwa zagłady Żydów...*, 385-412.

rozpętana w roku 1967 po zwycięstwie Izraela nad państwami arabskimi, której kulminacja przypadła na marzec 1968 roku, doprowadziła do załamania się projektu rozwijania kultury jidysz w socjalistycznej Polsce oraz do kolejnej fali emigracji. Wyjechało wówczas ponad 13 tysięcy osób, a wśród nich niemal wszyscy pisarze, którzy aż do tej pory wierzyli w sens podejmowanych przez siebie wysiłków⁴⁰: Lili Berger, Kalman Segal, Dawid Sfar, Hersz Smolar, Mojsze Szklar i wielu innych.

* * *

Sytuacja w powojennej Polsce, w której grupa polskich Żydów próbowała odbudować życie kulturalne, była zupełnie inna niż ta przed wojną: z jednej strony wszyscy ocalali twórcy – niezależnie od światopoglądu – musieli zmierzyć się z niebywałą katastrofą własnego narodu, z drugiej strony na skutek Zagłady oraz masowej migracji tuż po wojnie miejsce przedwojennej pluralistycznej społeczności ludzi pióra w Polsce zajęła grupa o niemalże jednolitej postawie ideologicznej, sprzyjająca przemianom politycznym dokonującym się wbrew woli większej części społeczeństwa polskiego. Starania tej grupy o zbudowanie nowego modelu świeckiej i „postępowej” kultury żydowskiej popierało socjalistyczne państwo, przejmując finansową opiekę nad wszystkimi instytucjami kulturalnymi. W konsekwencji kultura jidysz, podobnie jak polska, podlegała w ciągu tych lat silnym wpływom politycznym.

Niniejsza antologia poezji jidysz w powojennej Polsce została pomyślana jako swojego rodzaju świadectwo życia tego pokolenia polskich Żydów, którego losy zostały naznaczone w tej samej mierze przez wybory światopoglądowe, jak i nieuniknione wyroki historii. Zebrany materiał zdecydowałam się zaprezentować w trzech częściach, które w moim rozumieniu odpowiadają trzem determinantom w zasadniczy sposób wpływającym na kształt tożsamości polskich Żydów-komunistów – ocalałych na Wschodzie. Były to: zagłada żydowskiego narodu, „romans” pisarzy z komunizmem, wreszcie ich relacje z Polską. Trzy główne części podzieliłam na rozdziały, w których umieściłam utwory najlepiej moim zdaniem ukazujące dynamikę przemian zachodzących w świadomości twórców pod wpływem rozmaitych czynników historycznych, czy też po prostu na skutek upływu czasu. Przyporządkowanie wierszy do poszczególnych części antologii jest oczywiście umowne, aczkolwiek zostało zdeterminowane zarówno czasem powstania, jak i tematyką. Ponieważ jednak poezja nie jest matematyką, a jej lektura zawsze pozostawia pewien margines wolności, inny interpretator być może odkryłby odmienne sensy zaprezentowanych wierszy, które narzuciłyby mu inny porządek dzieła. Ale wówczas byłaby to już zupełnie inna antologia.

⁴⁰ O nadziejach towarzyszących tym, którzy budowali kulturę jidysz w PRL, wspomina D. Sfar, *op. cit.*, s. 160-291.

I tak część pierwsza *Bez Żydów* obejmuje wiersze poświęcone Zagładzie, powstałe zarówno w czasie wojny, jak i po powrocie na ruiny żydowskiego życia w powojennej Polsce, a także w ciągu kolejnych dwudziestu lat, kiedy to obowiązek pamięci nakładał się na próby określenia własnej tożsamości w świecie po katastrofie. W rozdziale zatytułowanym *Wylej swój gniew...* znajdziemy utwory z lat 1939-1945, które są odpowiedzią ocalałych na wieści o Holokauście. Mówią one o współodczuwanej przez nich samotności ginących, o bezradności i rozpacz z powodu oddalenia od bliskich. Teksty poetyckie wyrażają również apel do Boga, aby pomógł swój lud, ale także bunt przeciw Jego milczeniu i obojętności. Ważnym motywem tej części antologii – jak i twórczości z czasu Zagłady – jest przekonanie o szczególnym obowiązku, jaki spoczywa na ocalałych, gdyż tylko oni będą mogli pielęgnować pamięć o zamordowanych, tylko oni będą mogli ich opłakać oraz podjąć próbę odrodzenia unicestwionego narodu – i to zarówno w sensie dosłownym, demograficznym, jak i metaforycznym, rozwijając dalej kulturę w języku jidysz.

W rozdziale *Tu mówią kamienie* znalazły się utwory, które są zapisem reakcji ocalałych na to, co zastali po powrocie do ojczyzny. Spostrzegają oni ze zdumieniem, że mimo wielkiej tragedii całego narodu nic się nie zmieniło w polskim pejzażu, a życie Polaków wraca powoli do normy, podczas gdy dla nich polska ziemia stała się wielkim cmentarzem, ziemią skażoną, na której nie da się żyć. Samotność ruin i opuszczonych żydowskich cmentarzy potęguje w nich wyrzuty sumienia, że przeżyli, chociaż wszyscy Żydzi zostali przez Niemców skazani na zagładę. Ocalali zastanawiają się przy tym, co powinni dalej robić – pozostać na ruinach czy też wyjechać, podejmując trud odbudowy życia z dala od rodzinnych grobów. W poezji tego czasu ujawniona zostaje też istotna różnica pomiędzy ocalałymi na Wschodzie, którzy nie byli bezpośrednimi świadkami i ofiarami Zagłady, a tymi, którzy cały okres wojny spędzili w Polsce – w gettach, w ukryciu, nieustannie uciekając przed śmiercią. Różnica ta, opisana przez Jeszaję Szpigla w poemacie *Gezegehung / Pożegnanie*, określa odmienny stan psychiczny reprezentantów obu tych grup. Autor sugeruje, że bardziej okaleczeni zostali ci, którzy przeżyli wojnę w Polsce, gdyż nie tylko stracili bliskich i przyjaciół, ale też byli świadkami ludzkiego okrucieństwa i upodlenia, co musiało wycisnąć nieodwracalne piętno na ich duszy i psychice. Poezja zaświadcza, że obok tych, którzy zdecydowani byli opuścić skażoną polską ziemię, byli też tacy, którzy wierzyli w odrodzenie narodu żydowskiego zarówno w Polsce, jak i w formującym się wówczas państwie izraelskim.

W rozdziale *Czas się zatrzymał* zebrane zostały utwory poświęcone pamięci o Zagładzie pochodzące z całego okresu powojennego. Są one świadectwem podwójnego uwikłania – z jednej strony potrzeby opłakania najbliższych, a także podjęcia wysiłku przekazania pamięci o pomordowanych światu i następnym pokoleniom, a z drugiej strony niemożności uwolnienia się od balastu, w jaki pamięć Zagłady zamieniła się z biegiem czasu. Balastu wyrzutów sumienia, niemożności wyrażenia swojego bólu, bezsilnego gniewu skierowanego przeciw Bogu i chrześcijaństwu, nieumiejętności cieszenia się życiem w świecie, w którym o zmarłych

przypomina niemal wszystko: elementy krajobrazu, pożydowskie meble, a nawet „bezczelnie” kwitnące kwiaty.

Ostatni rozdział części pierwszej *Kim ja jestem* poświęcony został zagadnieniu samookreślenia się jednostki naznaczonej traumą. Zebrane w nim wiersze przynoszą świadectwo przemożnego wpływu Zagłady na świadomość ocalałych, borykania się z przekonaniem, że człowiek to stworzenie upadłe, a świat w swoim kształcie jest efektem pomyłki boskiego demiurga – okrutnego i szalonego. Ocalali mają świadomość, że są ostatnimi strażnikami pamięci po zgłodzonych, stąd waga, jaką przywiązują – mimo niesprzyjających okoliczności – do kontynuowania twórczości w języku przodków i do pielęgnowania poczucia przynależności do narodu żydowskiego. Jednym z ważnych elementów tożsamości polskich Żydów z ich generacji była również miłość do Izraela – zarówno starożytnego, znanego z opowieści biblijnych, jak i nowego, odrodzonego dopiero po II wojnie światowej. Temat ten stanowi ważną część rozdziału. Ponadto w kilku utworach oddałam głos jedynej poetce tamtych czasów, której przypadło zadanie podwójnie skomplikowane: oprócz wyzwań, które stały przed wszystkimi twórcami, Hadasa Rubin musiała podołać jeszcze jednemu, związanemu z jej własną kobiecością. Prezentowane wiersze w pewnym sensie dają odpowiedź na pytanie, jak odnalazła się w zmaskulinizowanym świecie realnego socjalizmu, w którym nie było miejsca na to, co zdaje się wymykać racjonalnemu męskiemu umysłowi – na uczucie, wrażliwość, zmysłowość, seksualność i kobieca cielesność.

Część druga, zatytułowana tak, jak jeden ze zbiorów Hadasy Rubin – *Moja ulica w sztandarach* – jest zbiorem tekstów o zabarwieniu społeczno-politycznym, których przesłanie wypływa ze światopoglądu twórców, już w międzywojniu reprezentujących proletariacki nurt literatury jidysz. Zbierając te teksty w cztery następujące po sobie rozdziały, chciałam dać czytelnikowi możliwość prześledzenia procesu „urzeczywistniania się” idei komunizmu w całej jego dynamice – od fazy projektów i marzeń, poprzez pozornie doskonałą ich realizację, po głębokie rozczarowanie fałszem i zakłamaniem systemu i stojących na jego czele ludzi. W rozdziale *Pierwsza pieśń* zebrałam wiersze, które ukazują zarówno społeczne, jak i ideologiczne podstawy ruchu robotniczego, a więc z jednej strony protest przeciw biedzie, wyzyskowi i nierównościom społecznym, a z drugiej odrzucenie tradycyjnej, „fatalistycznej” mentalności religijnych Żydów na rzecz „naukowego” światopoglądu materialistycznego. Obok utworów wzywających do strajku znajdują się tu wiersze ukazujące zaangażowanie młodych komunistów w wielkie dzieło naprawy świata, czego konsekwencją nierzadko było więzienie. Dodatkowo zdecydowałam się umieścić w tej części utwór Mojsze Knaphajsa *Rojbfejgl / Sępy*, który może uświadomić czytelnikowi szczególnie skomplikowane położenie Żydów w ówczesnej rzeczywistości. Wszak wiemy już, że marginalizacja narodowo-społeczna oraz upokorzenie antysemityzmem zajmowały ważne miejsce wśród przyczyn, dla których część Żydów opowiedziała się za komunizmem.

W króciutkim rozdziale *Żegnaj, Kraju Rad* zgromadziłam kilka wierszy, które są świadectwem pozytywnych doświadczeń wyniesionych przez komunistycznych pisarzy żydowskich z pobytu w ZSRR. Mówią one o dobrym przyjęciu przez mieszkańców imperium, o pozytywnych stronach życia w komunizmie: pozornej swobodzie twórczej i równym traktowaniu, co pozwoliło upokorzonym odrodzić się duchowo. Mówią także o niemal magicznej wierze w potęgę Armii Czerwonej i jej zwycięstwo nad hitlerowskimi Niemcami. Wiersze tego typu możemy odnaleźć w spuściźnie literackiej niemal każdego żydowskiego poety z Polski, który ocalał na Wschodzie, co zapewne wynikało z uwarunkowań politycznych. Sądzę, że obraz ten – przy całym jego propagandowym panegiryzmie – może jednak przekazywać jakąś część doświadczeń, zwłaszcza pisarzy mocno zaangażowanych w komunizm, jak Heller czy Rubin.

Na wieki to tytuł kolejnego rozdziału, w którym znajdują się utwory z okresu stalinizmu głoszące programową pochwałę nowej epoki. Choć w repertuarze poetów żydowskich przebywających i tworzących w socjalistycznej Polsce nie brak wierszy typowych dla socrealizmu, wśród których znajdują się i laudacje na cześć Stalina, i tzw. „produkcyjniaki”, zdecydowałam się zaprezentować czytelnikowi głównie te utwory, które akcentują w nowej rzeczywistości to, co ważne z żydowskiego punktu widzenia. I tak pochwała przyjaznej Żydom socjalistycznej Polski wzmocniona zostaje krytyką traumatycznego dzieciństwa podmiotu lirycznego tej poezji, które przypadło na epokę poprzednią. Ważnym głosem jest wiersz Eliasza Rajzmana *Majn hejm / Mój dom* poświęcony pracy Żydów na roli, orzących siłą własnych rąk i zbierających plon własnego trudu, który w powiązaniu z głosami Binema Hellera *Ch'bin niszt gewojnt / Nie przywykłem* i Hadasy Rubin *Wejtik un frejd / Smutek i radość* można odczytywać jako pochwałę i wezwanie do twórczej aktywności „nowego Żyda-komunisty” – podmiotu kształtującego własną historię, samodzielnie decydującego o własnych losach. Innym ważnym wątkiem obecnym w twórczości poetyckiej tamtych czasów jest Zagłada, która w poezji takich twórców, jak Binem Heller czy Eliaasz Rajzman, zostaje nadużyta w celach propagandowych. Przeciw temu, jak i przeciw nakazowi powstrzymania się od wyrażania żałoby po zgładzonych protestuje Hadasa Rubin w wierszu *Ich... / Ja...*

W ostatnim rozdziale tej części, *Jak nagie drzewo*, pojawiają się wiersze rachunkowe, dające wyraz zagubieniu i rozgoryczeniu ujawnioną wiedzą o zbrodniach systemu politycznego, nad którego umocnieniem pracowali również żydowscy poeci komunistyczni w Polsce. Poczuciu winy za grzechy własne i cudze, za tchórzliwe milczenie wobec zła towarzyszą deklaracje zadośćuczynienia temu, co się stało, a także silna potrzeba obrony podstawowych wartości komunizmu, na które składają się szlachetne ideały równości i sprawiedliwości społecznej. Szczególnie miejsce w tym rozdziale zajmują utwory poświęcone pamięci przyjaciół – sowieckich pisarzy żydowskich, których na początku lat pięćdziesiątych spotkała niespodziewana i okrutna śmierć z ręki „genialnego” Wodza Narodów. Rozdział ten zamyka wiersz gorliwego komunisty i ideologa tamtych czasów Binema Hellera *Ach, me*

hot mir majn lebn cebrochn / Ach, złamano mi życie, w którym poeta wyraża swoją gorycz i rozczarowanie z powodu antysemityzmu panującego w szeregach komunistycznej partii, co dla takich jak on było jawnym sprzeniewierzeniem się i zbezczeszczeniem świętych ideałów komunizmu. Ludzie, którzy jak Heller byli gorliwie zaangażowani w umacnianie komunizmu w Polsce, w okresie odwilży nie widzieli już dla siebie miejsca w polskiej rzeczywistości i dlatego wielu z nich zdecydowało się na emigrację.

Ostatnia część *Polsko, Polsko* grupuje utwory mówiące o skomplikowanych relacjach polskich Żydów ocalałych z Zagłady z Polską i Polakami. W rozdziale zatytułowanym *Wschód* umieściłam wiersze powstałe w okresie wojny, które z jednej strony mówią o bezdomności i wojennej tułaczce po wschodnich republikach Związku Sowieckiego jako o odwiecznym żydowskim przeznaczeniu, fragmencie żydowskiego losu, jakim jest skazanie na wieczne życie w diasporze, a z drugiej strony są wzruszającym świadectwem miłości i tęsknoty do dalekiej polskiej ojczyzny. Takich utworów jest sporo w wojennej twórczości ocalałych na Wschodzie. Często też pojawia się w nich ton ambiwalencji, gdyż tęsknocie za ojczystą ziemią towarzyszą wspomnienia antysemityzmu Polaków, uzupełnione relacjami o obojętności rodaków wobec żydowskiego cierpienia i śmierci podczas niemieckiej okupacji.

Ojczyzna to tytuł części, w której prezentuję wiersze powstałe w ciągu całego powojennego dwudziestolecia. Jest wśród nich kilka utworów tużpowojennych, niezwykle dramatycznych w swej wymowie, których autorzy – świadomi niechęci części polskiego społeczeństwa do Żydów – zdecydowali byli pozostać w ojczyźnie, ale towarzyszący im niepokój zapisali w poezji. Z czasem, gdy wolność wypowiedzi została w zasadniczy sposób ograniczona, ten krytyczny ton znikł, a na jego miejsce pojawiły się elementy propagandowe. Polska epoki socrealizmu zamienia się w miejsce bardzo Żydom przyjazne, w którym mogą swobodnie żyć i tworzyć. Zresztą nawet w tym trudnym okresie nie brak wierszy pięknych, wolnych od ideologii, które podkreślają gościnność, jakiej Polska udzieliła Żydom przed wiekami, ale też przypominają o ich prawie do życia w kraju, dla którego dobra pracowali od pokoleń, za którego wolność przelewali krew. Symbolem tej wzajemnej przynależności – Polski do Żydów i Żydów do Polski – są dwa języki, którymi posługuje się żydowski syn polskiego narodu: polski i jidysz. W zakończeniu tego rozdziału umieściłam skierowany do Polaków wiersz Jankewa Zonszajna *Memento*, który jest apelem o pamięć o tragicznych losach polskich Żydów w czasie wojny.

Kolejny rozdział nosi tytuł *Wychowała nas ta sama земля*, a jego motywem przewodnim jest antysemityzm Polaków, przejawiający się w różnym czasie i w różny sposób. Początkowe wiersze poruszają bardzo kontrowersyjny temat moralnej współodpowiedzialności niektórych Polaków za Zagładę, a także przypominają o haniebnym wypadku bezczeszczenia żydowskich zwłok tuż po wojnie przez ludzi poszukujących złota. Wstrząsającą relację z pogrzebu ofiar pogromu kieleckiego znajdziemy we fragmentach poematu wybitnego poety Chaima Gradego *Kelc / Kielce*.

W tym rozdziale powinny się znaleźć także fragmenty wspomnianego już poematu Awroma Suckewera *Cu Pojln / Do Polski*, jednak zrezygnowałam z umieszczenia ich tutaj, gdyż polski przekład całego utworu jest już łatwo dostępny. Kolejne wiersze nawiązują do antysemickich nastrojów i wystąpień zarówno w roku 1956, jak i pod koniec lat sześćdziesiątych, a diagnoza polskiego społeczeństwa, jaką stawiają ich twórcy, z pewnością jest dla współczesnego polskiego czytelnika niezwykle przykra. Według Hadasy Rubin, Dawida Sfarda i innych nic nie jest w stanie zmienić atawistycznej nienawiści Polaków do Żydów: ani lojalność wobec ojczyzny, ani tragiczny los w czasie wojny, ani nawet katolicyzm – polska religia narodowa, religia miłości oddająca cześć żydowskiemu Bogu i Jego Synowi, zrodzonemu z żydowskiej matki.

Naturalną kontynuacją poprzedniego rozdziału jest rozdział ostatni, którego tytuł – *Pożegnanie* – doskonale streszcza, o czym w nim mowa. Temu pożegnaniu z ojczyzną – zawsze niezwykle dramatycznemu – towarzyszą rozmaite emocje: smutek i żal, rozczarowanie i zawiedzione nadzieje, ale także gniew i pozorne poczucie ulgi. Poeci wyjeżdżają, ponieważ urażono ich godność, pohańbiono to, co dla nich święte, udowodniono, że są Polsce niepotrzebni. W wierszach został zapisany ból zawiedzionych nadziei, zranienie niewdzięcznością części polskiego społeczeństwa, wreszcie dojmująca tęsknota za ukochaną polską ziemią, grobami bliskich, przyjaciółmi.

* * *

Prezentowana antologia ma przybliżyć nieobecną (lub obecną w niewielkim wymiarze) w świadomości polskiego (i światowego) czytelnika poezję jidysz, która powstawała i była publikowana w powojennej Polsce przez ponad dwadzieścia lat. Zasadniczym kryterium, które decydowało o doborze utworów umieszczonych w tym tomie, uczyniłam czas i miejsce powstania i/lub publikacji. Oznacza to, że zaprezentowałam tutaj jedynie te wiersze, które powstały w latach 1945-1968 w Polsce i tutaj zostały opublikowane. W antologii znalazły się też utwory napisane, a często również wydane wcześniej – w międzywojniu lub w czasie wojny, które wolą autorów zostały przypomniane w powojennej Polsce poprzez umieszczenie ich w zbiorach publikowanych po 1945 roku. W doborze tekstów uczyniłam jeden wyjątek od przyjętej zasady czasu i miejsca powstania i/lub publikacji. Dotyczyło to utworów odnoszących się do Polski i powstałych jeszcze w Polsce, ale w niej nieopublikowanych ze względów cenzuralnych, jak również utworów o Polsce napisanych już po emigracji z ojczyzny. Mowa o niektórych wierszach Bineckiego, Gradego, Hellera, Olickiego, Segala, Sfarda oraz Szklara. Uczyniłam tak, ponieważ uznałam, że ukazanie całej gamy emocji, jakie towarzyszyły ostatnim chwilom przed wyjazdem, a także już w nowym miejscu zamieszkania, może być ważne – zwłaszcza dla czytelnika polskiego – ponieważ pozwala zrozumieć, czym Polska była dla wymienionych pisarzy – a zapewne i dla całej ich generacji, a także jak trudna była decyzja o wyjeździe i co ją spowodowało.

Zasadniczy zręb poezji powstającej w PRL, zwłaszcza tej z okresu socrealizmu, ma charakter twórczości zaangażowanej politycznie. Wyjątkiem jest – o czym już wspomniałam – krótki czas tuż po wojnie, kiedy w Polsce tworzyli i publikowali równocześnie przedwojenni pisarze komunistyczni oraz ci, którzy z komunizmem jedynie sympatyzowali lub w ogóle nie mieli z nim nic wspólnego, a swój stosunek do powojennych przemian politycznych wyrazili, wybierając emigrację. Zrodziło się więc pytanie, czy powinnam ukazać jedynie twórczość pisarzy o sympatiach prokomunistycznych, którzy nadawali ton całej epoce, czy też powinnam pozostać wierna prawdzie historycznej za cenę zburzenia jedności ideologicznej całego tomu. Przyjęłam to drugie rozwiązanie, decydując się na przybliżenie czytelnikowi różnych opcji światopoglądowych współistniejących w danym czasie w piśmiennictwie jidyszowym na terenie Polski.

Truizmem jest twierdzenie, że stworzenie antologii nie jest zadaniem łatwym. Ze swojej natury domaga się ono dokonywania trudnych, czasami niemal niemożliwych wyborów. Każdy wybór zawsze pozostanie subiektywny, a autorowi antologii towarzyszyć będzie przekonanie, że nie wybrał tego, co najwartościowsze lub najbardziej reprezentatywne. Wybierając wiersze do niniejszego tomu, starałam się nie pomijać faktu, że znaczna część prezentowanej twórczości była mocno upolityczniona, jednak nie uczyniłam z tego – zresztą zgodnie z rzeczywistymi proporcjami – tematu nadrzędnego. Moim celem było zapoznanie czytelnika z utworami, które pozwolą mu wnikać w doświadczenia i dylematy tamtej generacji polskich Żydów, wśród których było wielu ludzi o sympatiach lewicowych. Tym sposobem obok tekstów wybitnych znalazły się utwory przeciętne, a nawet słabe, ale jednak charakterystyczne dla doświadczeń pokolenia, a także typowe dla tamtej trudnej epoki. Zadanie, jakie sobie wyznaczyłam – a była nim próba rekonstrukcji tożsamości całej generacji w takim kształcie, w jakim została zapisana w poezji tamtego okresu – automatycznie ograniczyło moje wybory, powodując, że poza antologią znalazły się wiersze o charakterze czysto lirycznym, jakich wiele pojawia się w spuściźnie niemal każdego prezentowanego tutaj poety. Mimo, iż starałam się oddać głos jak największej liczbie twórców, to jednak ze względów praktycznych nie mogłam przedstawić ich wszystkich. Niemniej antologia przybliży twórczość zdecydowanej większości poetów aktywnych w powojennej Polsce.

Zasadniczą część wybranych tekstów stanowią wiersze w moim przekładzie. Przyjęłam zasadę tłumaczenia bez rymów, w kształcie możliwie najwierniejszym oryginałowi – o ile pozwalały na to reguły poprawnej polszczyzny. Uznałam, że otwarcie bezpośredniego dostępu do sensów poetyckiego zapisu jest ważniejsze niż koncentracja na cyzelowaniu rymowanej formy, co często może prowadzić do infantylizacji cudzych myśli. Nie ulega jednak wątpliwości, że rozwiązanie takie zubaża zwłaszcza te teksty poetyckie, które charakteryzują się waleriami rytmiczno-rymowymi, jak na przykład poezja Binema Hellera czy Chaima Grade. Żywię jednak nadzieję, że brak ten zostanie zrekompensowany obecnością tekstów oryginalnych, do których czytania gorąco zachęcam. Obok moich

przekładów umieściłam w tomie także utwory rymowane, których przekładu dokonali wybitni polscy poeci, a które zostały opublikowane wcześniej w prasie czy też w odrębnych zbiorach poetyckich⁴¹. Spośród nich wybrałam te teksty, których tłumaczenie uznałam za zadowalające zarówno pod względem wierności oryginałowi, jak i pod względem formalnym.

Wiersze prezentowane w oryginale, jak i podane w bibliografii tytuły zbiorów poetyckich, z których je zaczerpnięto, zostały zapisane według standardów ortograficznych opracowanych przez YIVO. Transkrypcja tych tytułów jest zgodna z fonetyką języka polskiego. Imiona autorów zapisano, uwzględniając standardową wymowę w jidysz. Wyjątkiem są tutaj imiona dwóch poetek, których nieodmienne w polszczyźnie formy: „Hadase” i „Gute” uległy spolszczeniu na: „Hadasa” i „Guta”. Odstępstwo zrobiłam także dla imienia Sfarda, wybierając tę jego postać, którą posługiwał się na co dzień: Dawid, chociaż formą standardową dla jidysz jest Dowid. Zarówno teksty oryginalne, jak i ich polskie przekłady zostały zaopatrzone w informacje o miejscu i dacie powstania – o ile informacja taka była podana w publikacji źródłowej. Aby przybliżyć czytelnikowi wiedzę, z jakiego okresu wywodzą się inne utwory, nieopatrzone przez autorów stosowną informacją, pod każdym tekstem podano w nawiasach kwadratowych datę publikacji tomu, z którego dany utwór pochodzi. Nie jest to wprawdzie informacja o czasie powstania, ale pozwala czytelnikowi zorientować się, w jakiej epoce dany tekst pojawił się w obiegu publicznym. Wyjaśnienie terminologii judaistycznej, zwrotów hebrajskich czy innych określeń nawiązujących do historii i kultury Żydów czytelnik znajdzie w przypisach, natomiast informacje o autorach – na końcu antologii, gdzie umieszczone zostały notki biograficzne.

Antologia ta nie powstałaby, gdyby nie grant, jaki otrzymałam od Rothschild Foundation (Hanadiv) Europe, przeznaczony na przekład ważnych tekstów kultury żydowskiej. Niniejszym więc składam podziękowanie tym wszystkim nieznanym mi z nazwiska osobom, które się do tego przyczyniły. Pragnę również gorąco podziękować Markowi Tuszewickiemu, który wziął na siebie ciężar redakcji części jidysz, a także wielokrotnie służył mi poradą. Za pomoc w żmudnej pracy edytowania obu wersji językowych dziękuję mojej córce Ani. Specjalne wyrazy wdzięczności

⁴¹ Wykorzystane przeze mnie przekłady na język polski zaczerpnęłam z następujących zbiorów poetyckich: J. Zonszajn, *Wiersze*, wstęp A. Słucki, przeł. J. Ficowski et al., Warszawa 1963; E. Rajzman, *Jesienne drzewo*, przeł. J. Adler et al., Szczecin 1966; idem, *Spalony gołąb*, przeł. i wstęp A. Słucki, Poznań 1967; idem, *Modlitwa wilka*, wybór K. Suchodolska, przeł. J. Adler et al., Poznań 1979; *Antologia poezji żydowskiej*, wybór, noty i przypisy S. Łastik, red. i wstęp A. Słucki, Warszawa 1983; M. Szklar, *Werter majne, lider majne. Lider / Słowa moje, pieśni moje*, *Wiersze*, przeł. A. Słucki et al., Kraków 2008.

należą się pierwszym czytelnikom tego dzieła, którym zawdzięcza ono swój ostateczny kształt – prof. dr hab. Monice Adamczyk-Garbowskiej, dr Edycie Gawron, dr. hab. Maciejowi Tomalowi, Elżbiecie Rafie, Belli Szwarzman-Czarnocie oraz Beacie Barszczewskiej-Wojdzie, a także prof. Anthony’emu Polonskiemu, który poparł pomysł wydania niniejszej antologii. Pani Beacie Barszczewskiej-Wojdzie dziękuję również za projekt okładki. Wreszcie chciałabym podziękować tym, bez których praca ta nie mogłaby powstać – panu Mojsze Szklarowi oraz tym wszystkim spadkobiercom praw autorskich, którzy wyrazili zgodę na publikację wybranych wierszy: Irene Kupfersmidt, Icie Segal, Iwonie Słuckiej, Elżbiecie Ficowskiej, Menachemowi (Michaelowi) Foxowi, Markowi Kanterowi, Tomaszowi Lecowi, Zvi Mannowi oraz Leonowi Sfardowi.

Magdalena Ruta
Kraków, kwiecień 2012

נישט ביי די טייכן פון בבל

אַנטאָלאָגיע פֿון דער ייִדישער פּאָעזיע אין באַכמלחמהדיקן פּוילן

www.akademicka.pl

ISBN 978-83-7638-192-3

9 788376 381923